

APUNTS SOBRE LES CERÀMIQUES DE L'ESTABLIMENT DE SANT MIQUEL DE VINEBRE I ALTRES INDRETS AL NORD DEL PAS DE L'ASE (VINEBRE-ASCÓ, LA RIBERA D'EBRE) SEGLES IV-I AC

Margarida Genera i Monells*

Ens sumem a aquest sentit homenatge a l'amic i arqueòleg Alberto López Mullor amb la presentació dels resultats preliminars de l'estudi de conjunt dels materials ceràmics recuperats en el decurs de les recerques dutes a terme en l'establiment de Sant Miquel a Vinebre, la Ribera d'Ebre, tot aprofundint en la caracterització dels vasos fets al torn amb decoració pintada, per tal de mostrar una visió de conjunt que serveixi com a punt de partida de futures investigacions. L'elecció del tema ha estat fonamentalment per dos motius. En primer lloc, perquè l'Alberto era un autèntic especialista en ceramologia i, des de feia anys havíem acordat que en la monografia final d'aquest jaciment col·laboraria en l'estudi de les ceràmiques de parets fines. En segon, perquè tenim la convicció que una de les millors maneres d'honorar un científic apassionat per l'arqueologia com ho va ser ell, pot ser prosseguir la recerca amb l'objectiu de generar més coneixement sobre la temàtica i avançar en el llarg camí de la ciència.

Paraules clau: Ceramologia, Ebre final, època ibero-romana, produccions autòctones.

We join this tribute to the archaeologist and friend Alberto López Mullor with a preliminary study on the ceramic materials recovered during the research carried out at the site of Sant Miquel in Vinebre, the Ribera d'Ebre, especially in depth in the characterization of the vases with painted decoration in order to present a joint overview that will serve as a starting point, for future research. The choice of the subject has been fundamentally for two reasons. First of all, because Alberto was a true specialist in ceramology and, for years, we had agreed that, in the final monograph of this site, he would collaborate in the study of fine-wall ceramics. In second place, because we are convinced that one of the best ways to honour a passionate scientist for archaeology, as he was, can be to continue the research with the objective of generating more knowledge about the subject and advancing in the long path of science.

Keywords: Ceramology, final Ebro, Iberian-Roman period, local productions.

* UNED-Barcelona, ICHN (IEC), ACC, Fundació Maurí. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1981-2014). margaridagenera9@gmail.com

1. Introducció

Ens sumem a aquest sentit homenatge a l'amic i arqueòleg Alberto López Mullor amb la presentació dels resultats preliminars de l'estudi de conjunt dels materials ceràmics recuperats en el decurs de les recerques dutes a terme en l'establiment de Sant Miquel a Vinebre, la Ribera d'Ebre (Fig. 1), per tal d'oferir-ne una primera aproximació que serveixi com a punt de partida de futures investigacions.

L'elecció del tema ha estat fonamentalment per dos motius:

- En primer lloc, perquè l'Alberto era un autèntic especialista en ceramologia i, des de feia anys havíem acordat que en la monografia final d'aquest jaciment col·laboraria en l'estudi de les ceràmiques de parets fines.
- En segon, perquè tenim la convicció que una de les millors maneres d'honorar un

científic apassionat per l'arqueologia —com ho va ser ell— és prosseguir la recerca amb la finalitat de generar més coneixement sobre la temàtica i avançar en el llarg camí de la ciència.

Així mateix, avui ens centrem particularment en les produccions autòctones, amb les terrisses fetes a mà i les tornejades amb decoració pintada, inclosa una terracota que hem trobat amb restes de pigment roig.

2. L'establiment de Sant Miquel de Vinebre

Es troba emplaçat al cim d'un serral de 100 m snm, al nord del Pas de l'Ase, en el contrafort de la Serralada Prelitoral, a 1,5 km al sud-est del poble de Vinebre, en la zona de contacte entre el Mesozoic i el Terciari, amb una discordança progressiva, observable des de l'establiment. Aquesta estructura anticlinal hauria establert un límit territorial, ja en temps prehistòrics, però sobretot a partir d'època

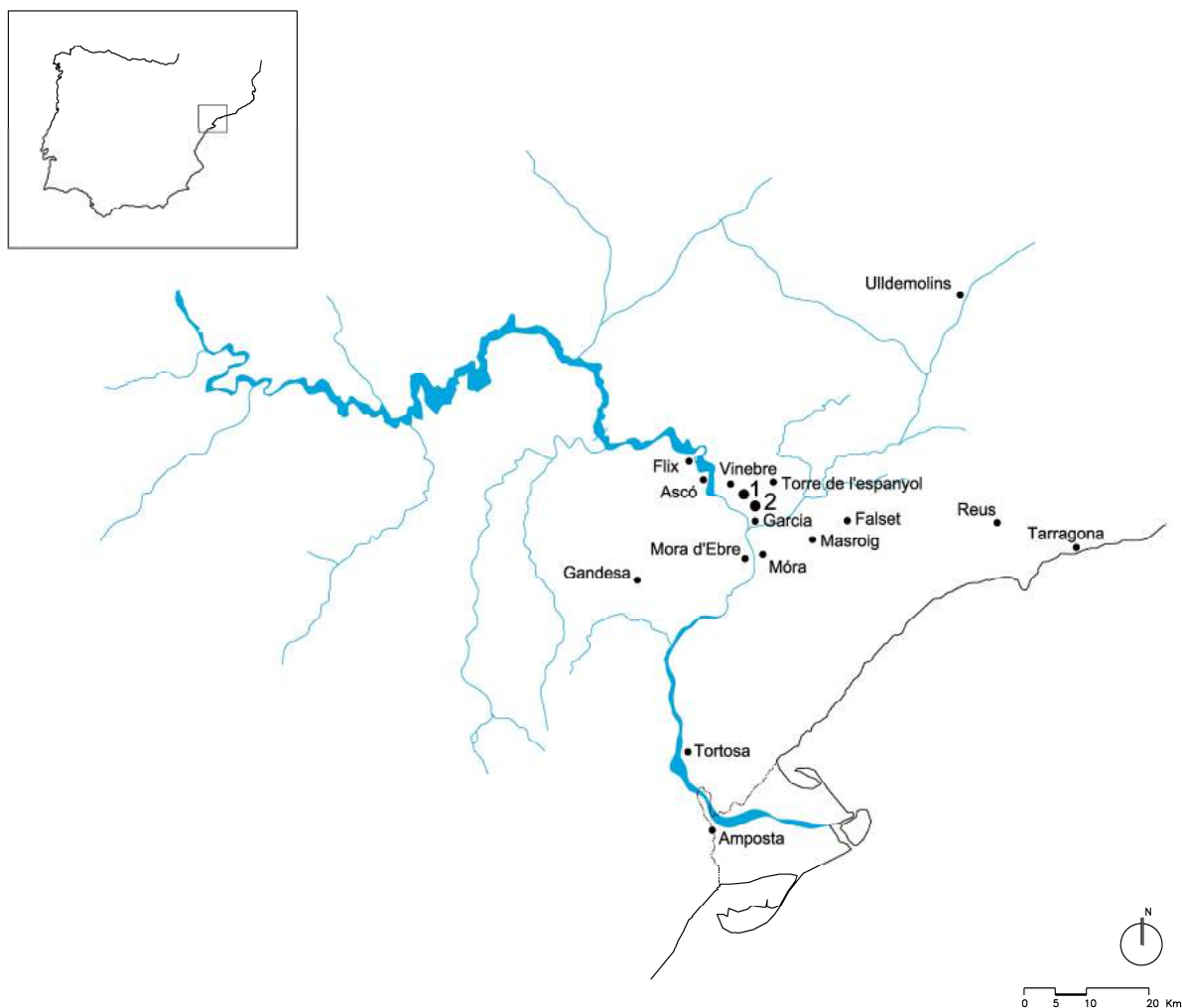

Fig. 1: Emplaçament dels jaciments estudiats: 1.- Establiment de Sant Miquel;
2.- Racó de Sant Miquel o Racó d'Aixerí.

ibèrica, que, en certa determina una xarxa de camins i petits senders que menen vers les terres més a l'interior, en particular la conca minera del Priorat, especialment rica en galea i altres minerals, explotats ja pels fenicis, almenys pel que fa al plom.

Fig. 2: Vista aèria amb indicació del turó de Sant Miquel (1), Racó d'Aixerí o Racó de Sant Miquel (2). Hi podem veure part de la discordança progressiva, molt afectada per les diferents obres dutes a terme en els darrers anys (Fotografia: Òptim.gr., Arxiu fotogràfic M. Genera).

Les restes s'estenen pel cim del turó que forma com un petit esperó de poc més de 130 metres de longitud x 50 d'amplada, com una prolongació d'aquella serralada sobre el riu. Es tracta d'un punt geoestratègic, des d'on es gaudeix d'un domini visual de gairebé 360°, en particular sobre un tram de la via de l'Ebre. Entre els temes més específics i rellevants que hi trobem documentats hem de citar la poliorcètica i el control del comerç fluvial per un destacament militar. A molts pocs metres al sud es troba el jaciment del Racó de Sant Miquel o del Racó d'Aixerí, on s'ha localitzat un petit port fluvial, l'activitat del qual, de moment s'adscriu en un marc cronològic anterior a l'establiment de Sant Miquel (Genera, Adell 2017: 221-233) (Fig. 2).

A començaments del decenni dels anys cinquanta, arran les obres de construcció d'un canal que condueix les aigües de l'Ebre a la població veïna de la Torre de l'Espanyol, ja es varen recollir algunes ceràmiques interpretades pels seus descobridors com a "fireta" i algunes monedes ibèriques del "cavallet", que varen servir de joguines a la mainada de Vinebre, que desconeixien el seu autèntic

Fig. 3: Vista general de l'establiment de Sant Miquel en procés de museïtzació (Fotografia: Òptim.gr., Arxiu fotogràfic M. Genera).

valor patrimonial. Malgrat tots aquests indicis no és fins a les darreries dels anys seixanta que Carmel Biarnés, un autèntic intel·lectual d'Ascó va publicar la seva descoberta a través d'una nota en el *Correo Catalán*, l'any 1968. Posteriorment, hi ha algunes publicacions de M. Sanz en el *Boletín Arqueológico de Tarragona* l'any 1973 i 1982, mentre que el 1976, ja havíem realitzat els primers treballs de prospecció, que precediren una sèrie de campanyes d'excavació que han continuat fins a l'actualitat. Després de tots aquests anys de recerques, comptant en diverses ocasions amb la codirecció d'altres arqueòlegs, als quals ja ens referim en la monografia que estem preparant, avui podem visitar tot un recinte, que tanca un complex d'estructures molt adaptades a la morfologia del terreny, corresponent a l'etapa final de l'època ibèrica o tardorepublicana (Fig. 3).

3. Context cronològic i cultural

Des del punt de vista arquitectònic, l'establiment s'estructura en dos sistemes defensius ben diferenciats, que ens permeten percebre diverses etapes de planificació constructiva en un lapse de temps molt curt:

1. El primer hauria estat format per una murada, probablement una torre, una sèrie d'àmbits i l'accés amb una portella que respon a la tipologia dels establiments en barrera. Aquest fet, juntament amb els aspectes mètrics, que segueixen la modulació del peu ibèric del voltant de 32 cm, ens permet adscriure la seva construcció en un àmbit cultural indígena que, cronològicament situem en el moment inicial de l'ocupació dalt del turó: en el darrer quart del segle II aC, potser uns anys abans. D'acord amb aquesta informació, podem considerar que es tracta d'un conjunt unitari planificat i dissenyat per un col·lectiu humà amb suficients coneixements de les tradicions constructives i tàctiques de defensa locals, com per a poder-ho aplicar en l'estructuració dels diferents espais del recinte.

2. El segon sistema de defensa hauria constatat d'una muralla amb contraforts i un pas de ronda desmuntable. Per la seva metrologia i característiques constructives ja respondria a un context pròpiament romà en un moment avançant del segle I aC, tanmateix, no massa allunyat del que es devia produir el setge, assalt, destrucció i abandonament d'aquest paratge, que fins fa poc situàvem vers l'any 44 aC, basant-nos principalment en l'absència total de terra sigil·lades. Aquesta datació probablement s'hagi de modificar després d'haver identificat alguns fragments de cerà-

mica que correspondrien a formes i acabats propis de les produccions de vernís negre, però en aquest cas amb pigments semblants als aplicats a la terra sigil·lada, que ens retarden alguns anys l'abandó final de l'establiment.

A l'interior del recinte s'ha documentat una rica i molt diversa mostra de ceràmiques que comprèn diferents tipus de vasos, entre els quals hi ha un percentatge força elevat de terrisses de tradició indígena feta a mà i tornejada, coincidint amb la cronologia atribuïda a la resta de materials, a més a més d'àmfores de diverses procedències, morters, ceràmica de vernís negre, recipients de "pigment roig pompeïà", vaixel·la domèstica, o altres objectes de caràcter més luxós, etc. Així mateix, es va identificar una àrea de processat i elaboració de vi (Genera 1987: 223-237; 2019: 249-256), mentre que molt pròxima a l'entrada s'ha localitzat un reduït àmbit amb una concentració d'objectes singulars que hem atribuït a un espai de caràcter cultural. Entre ells esmentem la troballa de diverses terracotes (Genera 1988: 215-226; Genera *et alii* 1989: 101-106) i altres peces de caràcter ritual, com una arracada naviforme d'or de filiació púnica, que hauria tingut una funció cerimonial (Genera *et alii* 2005: 889-901). Així mateix, també s'ha recuperat un nombre important de grafitis ibèrics sobre ceràmica, la major part de vernís negre, gairebé sempre a la part externa del vas, en general, a la base, que han estat atribuïdes a marques de propietat (Genera 2005: 995-1012). En aquest mateix context, van aparèixer les restes d'alguns *simpula* de bronze, un d'ells gairebé sencer i en bon estat de conservació amb una cartela en llatí, dos fragments de *situla*, un *kalathos* de petites dimensions (vegeu Fig. 4.1), alguns vasets en miniatura de ceràmica grisa catalana, algunes campanetes de bronze, restes de plom, (Genera: en premsa) etc... que ens reforcen la interpretació que havíem donat referent a l'existència d'un espai sacre, prop de l'accés principal. D'aquesta manera, la porta —com a zona de pas— hauria tingut un alt valor simbòlic i ritual. Així, els diferents elements que constituïen el sistema defensiu, tindrien la doble funció de protegir l'establiment i els seus ocupants, a més de definir-ne els límits, tot separant el recinte interior del món exterior. Alguns santuaris d'entrada poden tenir relació amb zones portuàries, sigui fluvials, sigui marítimes, i haurien estat vinculats, almenys originàriament amb activitats de tipus comercial i d'asil.

Durant la Guerra civil, en particular la Batalla de l'Ebre es van aprofitar novament

Fig. 4: Una selecció de la ceràmica al torn pintada. De la 1 a la 4, provenen de l'establiment de Sant Miquel. La 5 i 6 pertanyen al Racó d'Aixerí (Arxiu fotogràfic M. Genera).

els valors estratègics, convertint-se en una posició operativa de gran importància. Encara avui en podem veure nombrosos vestigis.

Així mateix, molt pocs metres al sud del turó, en una petita badia natural, trobem el Racó d'Aixerí o de Sant Miquel. Si bé ho sospitàvem des dels inicis de les investigacions, es va comprovar l'existència d'un petit port fluvial, arran de les obres de *modificació de l'antiga carretera C-230 entre Garcia i Ascó*, actualment la C-12 (Adell, Bru 2010). Els treballs realitzats aleshores varen fer possible la documentació d'aquest fonejador, datat entre els segles V començaments del IV aC, és a dir, durant l'ibèric ple, moment en què es va dur una gran activitat comercial. El tret més remarcable, és que la ceràmica d'importació millor representada és la de procedència àtica, que en general pertany a vaixel·la de simposi relacionada amb la consumició de vi, que va arribar a través de l'àrea emporitàna, principalment al llarg del segle IV aC. Per tant, el Racó d'Aixerí podria representar un punt *clau* pel comerç d'origen hel·lènic vers les terres de l'interior. Avui disposem de molta més informació que ens permetrà esbossar una sèrie de rutes de penetració transitades pels indígenes en contacte amb els grecs (Genera, Adell 2017).

4. Estudi dels materials ceràmics

De tots els vestigis recuperats, la ceràmica constitueix el grup majoritari i amb més representativitat cronològica. En una primera classificació hem identificat les categories que relacionem a continuació, fonamentades en l'origen dels tallers de fabricació i la tecnologia emprada, tot i que opino que en un futur, caldrà establir un criteri més sòlid, que tingui en compte també la funcionalitat de cada grup.

- I. Producció indígena o local: terrissa feta a mà, un determinat grup dels grans contenidors/tines per a l'emmagatzematge, ceràmica al torn /amb decoració pintada.
- II. Importacions: ceràmica grisa de la costa catalana, ceràmica de parets fines, ceràmica de vernís negre, ceràmica amb "pigment roig pompeïà", morters, ceràmica púnico-ebussitana, ceràmica itàlica, entre altres.
- III. Objectes de fang cuit amb funcions relacionades amb activitats artesanals o pertanyents al món de les creences: pesos de teler, fusaioles, retalls d'àmfora, fitxes i discos (un en forma de peix), terracotes, etc.

4.1. Terrissa feta a mà. Estris per a cuinar i servir a la taula

Aquest tipus de vaixel·la és present amb un percentatge d'aproximadament un 7% i apareix distribuïda de manera força regular en tots els sectors i àmbits. Pel que fa a la tipologia dels vasos, que fins i tot n'hem trobat alguna peça sencera o en gran part reconstruïble, observem una gran variabilitat i també pel que fa a les dimensions de les peces, que hem classificat com a olles, cassoles, tapadores i recipients per a contenir diferents productes. De fet, considerem que aquest grup s'hauria d'incloure dins del gran conjunt de peces corresponents a la vaixel·la de cuina (amb la funció d'escalfar, cuinar (bullir, rostir, fregir, ...) de taula (servir, menjar, beure, contenir líquids, sòlids, ...), a més d'envasos per a conservar provisions, ..., estris auxiliars per a remenar, barrejar, preparar salses, ... En realitat, aquestes terrisses devien tenir un valor gens menyspreable, ja que en el cas d'una fractura i, fins i tot, una esquerda eren reparades mitjançant grapes de plom, fet ben comprovat en el registre arqueològic.

En general, la pasta presenta tonalitats molt fosques fins gairebé negres, sovint és poc depurada amb desgreixants rics en quars de granulometries considerables. En aquest jaciment hem recuperat bàsicament objectes relacionats amb la cuina, prova d'aquesta suposició són les argiles emprades, que sovint tenen uns desgreixants heterogenis, adequats per ser sotmesos a l'escalfor i contacte directe del foc, per la qual cosa sembla que molts d'aquests estris van ser fabricats. Per tant i, de moment, de forma provisionalment, vinculem aquesta vaixel·la amb les activitats culinàries específiques i de consum d'aliments, fins i tot més enllà de l'àmbit domèstic. Vàrem trobar un vaset sencer en el fonament de la murada nord, que ens fa plantejar si s'hauria tractat realment d'una ofrena fundacional, el contingut de la qual no s'hagués conservat.

Les formes més freqüents són: olles amb perfil en "S", vasos gairebé cilíndrics, gerres de mides mitjanes, petits vasos i alguna tapadora. En la major part dels casos les bases són planes. Quan ho conserven, els elements de subjecció són del tipus horitzontal, mentre que els agafadors de les tapadores de vegades porten una decoració zoomorfa molt estilitzada. També trobem amb certa freqüència alguns exemplars que presenten una decoració feta amb cordons aplicats i –molt menys habitual– amb algunes incisions. D'aquest grup s'havien analitzat algunes mostres l'any 1978 (Genera 1979: 902-911; Genera *et alii* 1980: 307-314) i

molt posteriorment arran de la tesis doctoral de Lucien Jouan Dias Coelho, (Jouan Dias 2016) que ens amplien la informació de caràcter tecnològic. També s'han realitzat alguns anàlisis dels continguts en els recipients. Els realitzats mitjançant *cromatografia de gasos acoplada a l'espectrometria de masses* (Genera *et alii* 2017: 409-413), concretament, en la mostra extreta d'un fragment de cassola de mida petita s'hi va identificar la presència de residus de llavors de plantes amb alguns components d'olis essencials provinents de plantes, com 14-beta-H-pregna, compost majoritari a la família de les Liliàcies i àcid gras present a les plantes malvàcies, com és la flor del cotó (Genera *et alii* 2017: 412). Per l'interès del tema caldrà corroborar-ho amb altres tipus d'anàlisis.

4.2. Ceràmica al torn/amb decoració pintada

4.2.1. La vaixella

En general és molt nombrosa i en trobem distribuïda per tot el jaciment. No obstant això, en un dels sectors apareix una gran concentració de cànals, tal i com ja havíem expressat anteriorment.

Dins del grup de ceràmiques tornejades amb decoració pintada, trobem, en general, alguns exemplars de molt bona qualitat, tant pel que fa als aspectes tecnològics com pot ser el domini del torn, com de la correcta superació de les diferents fases de la cadena operativa que comporta la realització de la peça en si mateixa.

De tot el conjunt, hi distingim una gran varietat de pastes que solen ser molt ben depurades, de diferents tonalitats que van des dels ocres, passant per beixos, ataronjats i rogencs. La cocción també és gairebé sempre molt bona, oxidant i regular a foc continu. Quan als acabats i decoració, podem afirmar que la superfície com a mínim apareix allisada, però amb freqüència està tractada encara més per a millorar el resultat final, mitjançant la realització d'un brunyit o bé l'aplicació d'un engalba, que sol ser de tonalitats blanquinoses o d'un rosa pàl·lid. Així mateix, hem pogut veure, sota dels engalbes alguns traços dels elements decoratius, que després es repassen amb pinzell mitjançant traços propis d'autèntics especialistes en dibuix i pintura. La temàtica decorativa consisteix en l'alternança de línies paral·leles i semicercles, cercles i espirals, mentre que a les vores solen apa-

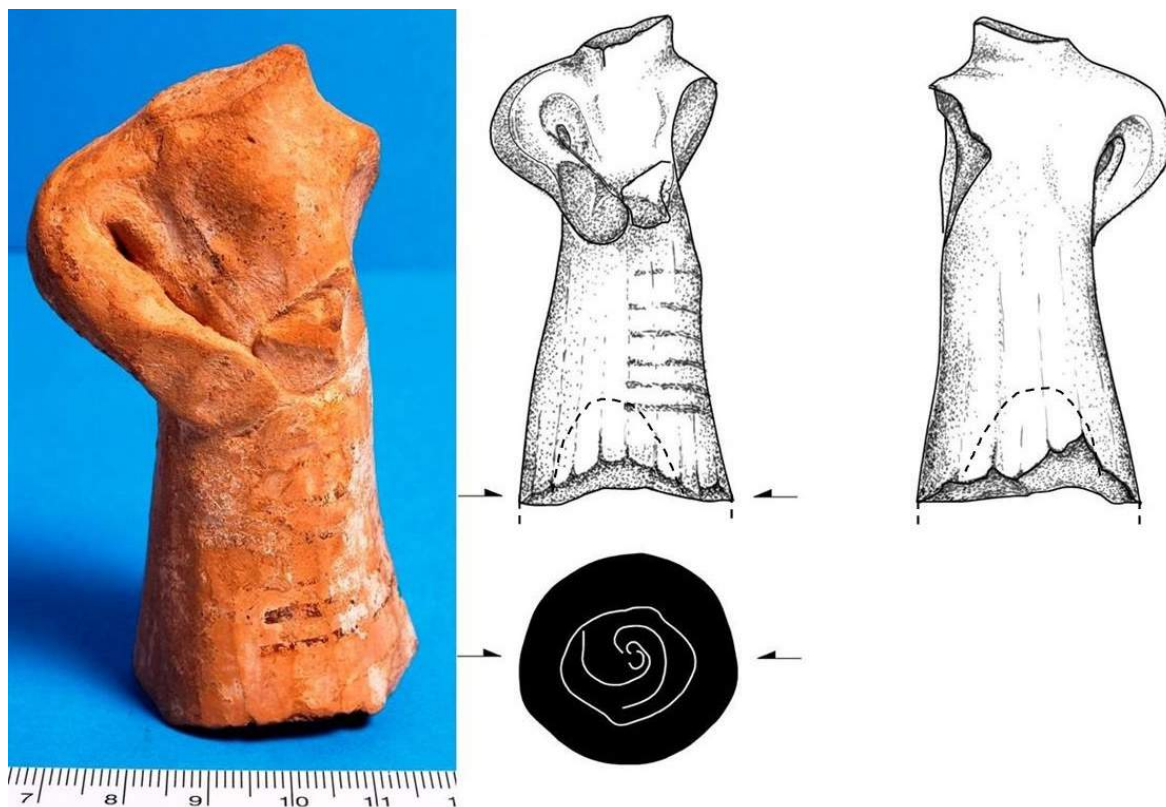

Fig. 5: Terracota amb restes de pigment en la indumentària
(Dibuix. M. Casali/Fotografia: J. Daura, Arxiu fotogràfic M. Genera).

reixen la decoració a base de triangles coneguda com a “dents de llop”. També són molt freqüents els motius vegetals, estilitzats, radials i geomètrics en colors de diverses gammes que van des del vermell al marró. Les línies de gruixos diferents, però inferiors als 10 mm es fan amb pinzell. En algunes ocasions trobem que els vasos han estat aranjats amb elements de plom, igualment com trobàvem en el cas de les terrisses a mà. En un cas (Fig. 4,2), hi ha fins a 12 forats, 4 dels quals amb la grapa corresponent.

Pel que fa el grup de ceràmiques decorades, provinents del Racó d'Aixerí també presenten una gran varietat de pastes i textures amb una decoració feta amb pigments de color vinós o gairebé negre, de vegades també amb un tractament previ de la superfície amb engalbes, pàtines. Els motius decoratius són lineals a bandes geomètrics simple o complexa, però en aquest cas mai apareixen ornamentacions fitomorfes. Pel que fa a les formes hi ha diversitat de tipologies com geres, tapadores, escudelles, plats i alguna urna amb tapadora hermètica i orelletes de petites dimensions (Fig. 4,5), mentre que constatem una total absència de càlats, fet pel qual es corrobora una cronologia més antiga que l'establiment de Sant Miquel, on justament allí és la forma més majoritària.

4.2.2. Terracotes

D'acord amb el criteri de classificació proposat per I. Garcés, (Garcés 1993: 207-226) incloem aquí l'única terracota trobada a Sant Miquel que té traces de pintura roja (SM 2002). Es tracta d'una figureta antropomorfa, a la qual li manca el cap, molt probablement femenina ja que presenta una insinuació de protuberàncies a l'alçada del pit, malgrat pogués ser també fruit de la incúria de l'artesà. Porta una llarga túnica (truncocònica) decorada amb 7 línies horitzontals, més o menys visibles, paral·leles i pintades de vermell d'entre 1 i 2 mm de gruix. S'ha modelat de forma també molt estilitzada. Conserva el braç dret complet amb la mà reclinada sobre el ventre. L'altra, apareix trencat ja a nivell de l'espatlla i només li resta la mà que es troba al costat de la dreta a la mateixa alçada del cos (Fig. 5). Dimensions:

Alçada total de la part conservada, 8,5 mm.

Amplada màxima de la base, 37,5 mm.

Diàmetre cos, 22 mm.

Diàmetre del coll, 19x13,5 mm.

Diàmetre del braç, 11 mm.

La tècnica de fabricació és molt senzilla, però que va comportar tot un procés acurat

per aconseguir una peça d'aquestes característiques, combinant l'ús del torn i el modelat manual.

De manera breu, opinem que la seva fabricació va comportar els següents passos:

1. Selecció de la pasta molt depurada per decantació. És inclús més fina que la majoria de les ceràmiques pintades de millor qualitat.
2. Tornejat d'una peça truncocònica.
3. Inversió de la peça truncocònica. Encara tendra, se li afegeix una massa d'argila que fou modelada de forma molt simple. Se li afegiren els braços.
4. Assecatge fins a endurir la peça, però conservant cert grau d'humitat.
5. Repàs d'alguns detalls resseguint alguna línia de la mà.
6. Espatulat de la túnica, deixant les marques de l'eina.
7. Brunyit. En resten algunes empremtes digitals de l'artesà.
8. Aplicació d'engalba blanca que afecta la part interna de la base.
9. Decoració pintada amb pinzell per a representar alguns detalls de la indumentària. Les 7 línies (visibles) de la part inferior de la túnica i 2 línies inclinades en la part alta del cos. Es podria tractar d'un mantell o d'una mena de drapejat.
10. Cocció.

En conjunt, es tracta de petites figures de manufactura molt senzilla, sense cap motlle, que no responen a una producció seriada, sinó que són, en realitat, autèntiques peces úniques. Totes elles varen ser afaïonades amb l'espontaneïtat pròpia de la majoria de manifestacions artístiques d'arrels mil·lenàries, on preval la creativitat de l'artesà i que solen mostrar certa desproporció anatòmica, sense respondre a cap cànon predeterminat.

Pel que fa a la seva atribució cronològica, la primera dificultat rau en què, en general no provenen de contextos arqueològics precisos, que ens ofereixin garanties de datació, fet que incrementa encara més el valor de la majoria d'exemplars trobats a Vinebre. Devien tenir un significat votiu o religiós amb certes connotacions específiques, segons els punts on han aparegut. La major part de les peces, a les quals hem accedit directament presenten pastes semblants a les de la ceràmica, però més depurades. Tot i així, aquesta constatació ens permet suposar que no es fabricarien en tallers específics de terracotes, sinó que es farien en els mateixos tallers que les ceràmiques. De fet, en una de les terrisseries més conegudes que tenim a la demarcació de

Tarragona de ceràmica pintada, la de Fontscaldes, es va trobar una mostra de coroplàstia d'aquestes característiques (Colominas 1920; Genera 1988).

5. Consideracions finals

Un cop feta una primera anàlisi valorativa de la ceràmica provinent de l'establiment de Sant Miquel podem fer les següents consideracions:

1. L'estudi minuciós d'aquest material pot aportar una informació de gran valor, no solament per a poder matisar la seqüència cronològica de tot el conjunt, sinó també per a identificar amb més precisió la funcionalitat dels diferents àmbits de l'establiment.
2. Tenint en compte que ens referim a un paratge habitat durant les darreres fases de l'època ibèrica amb plena convivència amb els romans, esperem poder discriminar a través de la ceràmica quins són els elements forans i avaluar-ne impacte sobre la població nadiua.
3. La ceràmica al torn pintada és la que presenta millor qualitat tècnica, tant pel que fa al domini del torn ràpid, com en la selecció de les matèries primeres emprades i la decoració. Hem pogut veure, sota dels engalbes alguns traços dels elements decoratius, que després es repassen amb pinzell mitjançant traços propis d'autèntics especialistes en dibuix i pintura.
4. Pel que fa a la tipologia d'aquest grup de ceràmica hi trobem un clar predomini de càlats de mides diverses, alguns d'ells gairebé, ara, reconstruïts del tot, que presenten una rica i variada decoració sovint amb una temàtica vegetal. Les argiles solen presentar característiques similars a les de les terracotes. Per aquest motiu, podem deduir, encara que provisionalment, que tant la terrissa com les figuretes s'haurien fabricat en els mateixos tallers.

Com a cloenda, expressem vivament els nostres anhels en què l'esforç i perseverança d'una munió de persones amb fermes conviccions, en el decurs de més de quatre decennis, es projecti molt properament a la societat amb l'exposició de tots els materials de forma adequada i sensible —en principi en el propi poble de Vinebre— on s'ha està apostant amb energia i resolució per l'arqueologia. Ara bé, sempre s'hauria de fer —un cop estudiat a fons tot el seu conjunt— com molt aviat serà el nostre cas, per tal de mostrar realment l'essència del jaciment amb els trets que

l'identifiquen, ben fonamentada a través de la recerca científica i mai de forma fragmentària, dispersant els materials per exposar-los unitàriament, de vegades massa lluny.

Agraïments

Maria Garcia per la seva col·laboració en les traducció a l'anglès i a la realització dels inventaris, juntament amb altres membres de l'equip com Paco Lavega i Maite Roig.

Bibliografia

AAVV 2010: *Flora ibérica. De lo real a lo imaginario*, C. Mata, E. Badal, E. Collado, P.P. Ripollès (eds.), Diputació de València.

Adell Chavarria, S., Bru Virgili, M. 2010: *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al jaciment del Racó d'Aixerí. (Vinebre, Ribera d'Ebre)*, presentada al Departament de Cultura de la Generalitat (15 de març de 2010), núm. 7886.

Campo, M. 1978: Material numismático del poblado de Sant Miquel de Vinebre, *Butll. Arq. Tarrac*, Ep. IV, fasc. 141-144, Tarragona, 49-53.

Colominas, J. 1915-1920: El forn de Fontscaldes, *Anuari de l'IEC*, Barcelona, 602-605.

Conde, M. J. 1990: La producció ceràmica ibèrica tardana (ss II-I aC.) a les comarques de Tarragona, *Acta Arqueològica de Tarragona* III, Tarragona, 33-39.

Conde, M. J. 1998: Estado actual de la investigación sobre la cerámica ibérica pintada de época plena y tardía, *Revista de Estudios Ibéricos* 3, Madrid, 299-335.

Garcés i Estallo, I. 1993: Terracotas femeninas de aspecto ibérico en Cataluña y Aragón, *Pyrenae* 24, Barcelona, 207-226.

Garcés i Estallo, I. 1995: Delfines sin mar, entorno a una temàtica pictórica de Baja época ibérica en el Valle del Segre, *Verdolay* 7, Murcia, 315-319.

Gilson Fernandes Vieira, G.: *Aplicación de las técnicas analíticas a la investigación de elementos constructivos de tierra*, Universidad de Granada. Fac. de Ciencias, Dep. de Química Analítica, Cod.: M Genera i R. Blanc.

Genera i Monells, M. 1978: El poblado Ibérico

de Sant Miquel de Vinebre. Notas preliminares, *Butll. Arq. Tarrac*, Ep. IV, fasc. 141-144, Tarragona, 17-42.

Genera i Monells, M. 1979: *Evolució del poblament prehistòric i protohistòric a les comarques de la Ribera d'Ebre i del Priorat*, Publicat el resum de la Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1980.

Genera, M. 1981: Anotaciones sobre nuevos hallazgos de yacimientos ibéricos, en la comarca de Ribera d'Ebre (Tarragona), *Actes de la Mesa Redonda sobre la Baja Época Ibérica* (Madrid, 1979), Madrid, 297-302.

Genera i Monells, M. 1982: Inventari arqueològic de la Ribera d'Ebre, *Fonaments* 3, Barcelona, 47-134 i làmines, IV-XIII.

Genera i Monells, M. 1987: Notícia preliminar sobre la troballa d'una premsa a Sant Miquel de Vinebre, *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'antiguitat*, (Badalona, 1985), Badalona, 223-237.

Genera i Monells, M. 1988: Arts plàstiques d'època ibèrica a Catalunya, *Actes del VIII col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (juny de 1986), Puigcerdà, 215-226.

Genera, M., Ros, E., Ruíz, P. 1989: Terracotes ibèriques de Sant Miquel de Vinebre, *B. Arq. Tarrac*, Ep. V, any 1981, núm. 3, Tarragona, 101-106.

Genera i Monells, M. 1993: *Vinebre: els primers establiments del riberal*, Recerques arqueològiques. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Secció d'Arqueologia i Història 87, Tarragona.

Genera i Monells, M. 1994: Sant Miquel de Vinebre (Vinebre, la Ribera d'Ebre): els darrers vestigis ibèrics a la part final de l'Ebre, *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 85-94.

Genera i Monells, M. 2005: Metodologia per a l'estudi i classificació de les ceràmiques i possibles aplicacions en el camp de l'arqueologia, *Actes del I Congrés d'Analítiques aplicades a l'arqueologia*, Igualada, 47-61.

Genera i Monells, M. 2005: Grafits ibèrics sobre ceràmica. Darreres troballes a l'Ebre, *Acta Paleohispanica* 5, Zaragoza, 995-1012.

Genera i Monells, M. 2008: El Pas de L'Ase (Ribera d'Ebre): un importante enclave dentro de las antiguas rutas comerciales del Ebro, *Actes de les V Jornades Internacionals d'Arqueologia Subaquàtica*, (Gandia, 8-10 novembre de 2006), València, 291-303.

Genera i Monells, M. 2009: El Pas de l'Ase (Ribera d'Ebre) ¿Un límite territorial de época ibero-romana?, *Actes of XX Internacional Congress of Roman Frontier Studies* (León, setembre de 2006), *Limes XX*. Estudios sobre la frontera romana, Madrid, 311-322.

Genera i Monells, M. 2010: Noves aportacions sobre l'elaboració i el consum de vi a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (La Ribera d'Ebre), C. Mata, G. Pérez, J. Vives-Ferrandiz (eds.), *Saguntum-Extra* 9, *De la cuina a la taula. IV Reunió d'economia en el primer mil·lenni aC.*, Universitat de València, València, 249-256.

Genera i Monells, M. 2013: *La Conca minera del Priorat. L'establiment del Puig Roig del Roget*, I. El Medi Natural, Ed. Pragma, Reus.

Genera i Monells, M. 2016: *Retrobant els pobles ibers, dades per a la seva interpretació. Tarragona i les Terres de l'Ebre*, 2 vols, Diputació de Tarragona.

Genera, M., Plana, F., Travería, A. 1980: Algunas consideraciones sobre cerámicas prehistóricas y protohistóricas del Priorato y la Ribera de Ebro, *Actes de las Jornadas Científicas de la Cerámica y vidrio*, Barcelona, 307-314.

Genera, M., Brull, C., Gómez, A., Alberich, J. 2005: Modificació i canvi en el sistema defensiu de l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre). Un efecte de la romanització del territori?, *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (14-16 de novembre de 2003), Puigcerdà, 629-644.

Genera, M., Perea, A., Gómez, A. 2005: Troballa d'un objecte singular a l'establiment de Sant Miquel de Vinebre (Ribera d'Ebre): una arracada naviforme d'or, *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (14-16 de novembre de 2003), Puigcerdà, 889-901.

Genera, M., Jàrraga, R. 2010: *Aproximació a l'Ager Dertosanus: La vil·la romana de Barrugat, Bitem, Tortosa (El Baix Ebre). Resultats de les investigacions de l'any 1984*, Reus.

Genera, M. i Pocoví, A. 2012: Un punto de

interés patrimonial en la cuenca del Ebro: El Pas de l'Ase (Ascó-Vinebre-García, comarca de la Ribera d'Ebre, Tarragona, VIII Reunión de la Comisión de Patrimonio Geológico, Daroca 2009, *Geo-Temas* 12, Zaragoza, 55-58.

Genera, M., Adell, S. 2017: El Racó d'Aixerí o Racó de Sant Miquel: un puerto natural clave en la antigua red comercial del Ebro, X. Aquilué, P. Cabrera, M. Orfila (eds.), *Homenaje a Gloria Trias Rubiés. Cerámicas griegas de la península Ibérica: Cincuenta años después (1967-2017)*, Barcelona, 221-233.

Genera, M., Ayarzagüena, M., Vílchez, J. L., Manzano, E., Cantero, S., García, A., Valiente, S., Fedele, I. Ramos F. 2017: Datos sobre contenidos y funcionalidad de algunas vasijas procedentes de asentamientos mineros, mediante cromatografía de gases acoplada a la espectrometría de masas, L. J. García-Pulido, L. Arboledas Martínez, E. Alarcón García, Contreras Cortés, F. (eds.), *Actes del VIII Congreso Internacional sobre Minería y Metalurgia Históricas en el Suroeste europeo*, Presente y futuro de los paisajes mineros del pasado. Estudios sobre minería, metalurgia y poblamiento, Granada, 409-413.

Grau, I., Amorós, I., Segura, J. M., 2017: *El santuario ibérico y romano de la Serreta (Alcoi, Cocentaina, Penàguila)*, Ajuntament d'Alcoi i Museu Municipal Camil Visedo Moltó.

Jouan Dias Coelho, L. 2016: *Técnicas analíticas aplicadas a la investigación arqueológica. Aportación al estudio de las pastas cerámicas*, U. de Granada. Fac. Ciencias, Dep. de Química Analítica, cod: M. Genera i E. Manzano.

Manzano, E., Vílchez, J. L., Cantaro, S., García, A., Fedele, I., Genera, M. 2015: Metodología analítica para la identificación de residuos orgánicos en la cerámica arqueológica, M. I. Fernández, P. Ruíz, M. Peinado (eds.), *Terra Sigillata Hispánica. 50 años de investigación*, Edizioni Quasar, 525-531.

Noguera, J. 2002: *Ibers a l'Ebre*, Col·lecció Dalíner-3, Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

Nolla, J. M. 1981: La cerámica d'engalba blanca. Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a.C.) al nord-est del Principat, *Revista del Col·legi Universitari de Girona*, vol. I, Girona, 51-62.

Sanmartí, E. 1978: La cerámica de barniz negro del poblado de Sant Miquel de Vinebre,

But. Arq. Tarrac, Ep. IV, fasc.141-144, Tarragona, 43-47.

Sanz, M. 1973-74: Población ibérica del valle del Ebro (I), *But. Arq. Tarrac*, Època IV, fasc. 121-128, 11-22.

Sanz, M. 1982: Población ibérica del valle del Ebro (III). Aportación al estudio del Oppidum ibérico de Sant Miquel de Vinebre, *But. Arq. Tarrac.*, Tarragona, 11-42.

Vegas, M. 1973: *Ceràmica comú romana del Mediterráneo occidental*, Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona, Barcelona.